Henrik Williams

Förnyad filologi

Filologins rötter

"The past is a foreign country", brukar det heta. Det stämmer bra eftersom man för att klara sig i främmande länder behöver både karta och parlör. Detsamma gäller vid kontakten med det förflutna, åtminstone om det är mer än ett eller ett par hundra år avlägset. Till och med i ett svenskt perspektiv är vår kunskap om äldre tid så ofullständig att vi behöver alla verktyg som står till buds för att få en förbättrad förståelse om vad som skedde förr och hur människor tänkte. I detta fall är kartan de lämningar det förmoderna samhället har lämnat efter sig och parlören de kunskaper som är nödvändiga för att förstå den språkliga delen av dessa lämningar, nämligen texterna.

Vi glömmer ofta bort att det mesta vi vet om gammal tid har förmedlats till oss genom skrivna källor, samtida eller senare, som har producerats under de villkor som gällde då. Förståelsen av dessa villkor är avgörande om vi skall kunna ta reda på vad som verkligen utspelade sig i det förgångna men också för att vi skall kunna få syn på vår egen uppfattning om historien, det vill säga hur våra fördomar och omedvetna prioriteringar av vad som anses viktigt påverkar hur vi tolkar det förflutna. I äldre tid, och kanske fortfarande utanför vetenskapliga kretsar, har det senare inte ansetts som något problem; frågan har istället varit vad äldre skrifter har att berätta, och här har man stött på ett problem: alla texter fram till för ungefär 500 år sedan är handskrivna och det finns därför inte några riktigt auktoritativa textversioner eller ens två identiska versioner av samma skrift. Det första problemet blir därför att bestämma vilken text som vi skall lita på, om det finns fler än en. Sedan återstår att tolka denna text så att den blir (mer) begriplig.

Bägge dessa problem blev aktuella när man under renässansen började studera Bibeln och andra klassiska texter på ett kritiskt sätt. Till och med Bibeln visade sig vara mindre entydig och mer svårtolkad än vad man tidigare hade begripit. Hieronymus översättning från 300-talet till latin, den så kallade Vulgata, inkluderade inte alltid de "bästa" textversionerna och han hade inte heller alltid begripit vad han läste. Så återgavs till exempel det hebreiska ordet för "strålglans" med "horn", vilket ledde till att Moses beskrevs som försedd med horn när han kom ner från Sinais berg. Det är också förklaringen till alla medeltida kyrkomålningar med en hornbeprydd Moses.

Kärlek till gamla texter

Ur renässanshumanisternas strävan att förbättra sin förståelse av viktiga texter för att ur dem utvinna maximal information skapas den vetenskap vi kallar *filologi*: "kärleken till kunskap". Det var från början en totalvetenskap som omfattade många av dagens humanistiska discipliner. Filologin kom snart på grund av sin omfattning att börja specialiseras mot olika inriktningar. Ur den språkliga sidan växte lingvistiken fram, ur den litterära litteraturvetenskap, ur den innehållsliga historiska vetenskaper av olika slag inklusive idé- och lärdomshistoria, ur den handskriftsmässiga textkritik, kodikologi (vetenskapen om handskriften som fysiskt objekt) och paleografi (läran om äldre tiders skriftarter). Som samlingsbegrepp blev filologin inaktuell och begreppet användes allt mer inskränkt och allt mer sällan.

Intresset försköts också från den specifika texten och dess medium mot den information som kunde utvinnas därur och den innebörd denna hade i andra sammanhang. Det går visserligen att slå upp ordet "filologi" i ordboken och hitta betydelsen "gren av den historiska språkvetenskapen som huvudsakligen ägnar sig åt tolkning och behandling av äldre texter", men några egentliga filologer stöter man ganska sällan på längre – i Sverige, skall det dock sägas. I den mån någon längre bedriver filologi i vårt land utanför institutioner för klassiska språk är det ofta språkhistoriker som vill utvinna information av relevans för historisk lingvistik. Handskrifterna på

nordiska språk ligger oftast och samlar damm i olika bibliotek och de som intresserar sig för dessa texter gör det nästan alltid utifrån de olika tryckta utgåvor som har producerats de senaste två hundra åren och som omfattar nästan alla litterära och legala verk. Därmed har väl också handskrifterna spelat ut sin roll?

För att kunna svara på det måste jag först kort beskriva de utgåvor det handlar om. Man kan säga att de är av tre typer, kronologiskt följande på varandra. Den första bestod av att man valde den handskrift som råkade stå till buds och återgav dess innehåll mer eller mindre noggrant. Som exempel på denna typ kan nämnas *Götreks saga* som gavs ut 1664 i Uppsala av Olof Verelius. Det var första gången en fornisländsk text kom i tryck på originalspråket men att det skedde i Sverige var till stor del en ren tillfällighet. De isländska sagahandskrifterna fanns i första hand kvar på Island eller, i allt högre grad, i Danmark som Island rådde under. Men en isländsk student, Jón Rúgman, på väg till skolan i Köpenhamn råkade av märkliga omständigheter landa i Göteborg, där han snabbt upptäcktes och mer eller mindre kidnappades av en svensk adelsman med intresse för nordisk forntid. I sitt bagage hade Jón några isländska sagor som han hade skrivit av för att ta med sig som nöjesläsning. En av dem var en dråplig skröna som utspelar sig i Västergötland och där den påhittade ättestupan spelar en framträdande roll. Efter några år hamnade Jón i Uppsala och hans sagahandskrifter togs emot som manna från himlen. Till sist kunde svenska forskare lägga vantarna på texter som handlade om Sveriges förflutna. Att *Götreks saga* tillhörde en genre som redan under tidig medeltid beskrevs som "lögnsagor" förstod man inte. Jón Rúgmans reselektyr, i isländsk språkdräkt präglad av 1600-talet, lades till grund för sagautgåvan och dess översättning.

På 1800-talet hade den filologiska forskningen utvecklats så långt att textutgåvorna började bli vad vi skulle kalla vetenskapliga. De blev i allt större grad diplomatariska, det vill säga de återgav exakt vad som återfanns i en eller flera handskrifter. Det var inte längre bara innehållet som stod i centrum utan i allt högre grad också formen. Språkvetarna lade stor vikt vid att de enskilda ordens ljud- och formsystem skulle framträda exakt som i originalet, till exempel skulle de förkortningar som flödar rikligt i de flesta äldre

texter skrivas ut med ordentlig markering att det rörde sig om just en "upplöst" förkortning. Om det fanns mer än en version av en text valdes en, vanligtvis den mest fullständiga, ut som huvudtext och avvikelser i de andra versionerna återgavs genom noter, i den så kallade variantapparaten.

Ur diplomatariska utgåvor, som fortfarande produceras och har stort värde, utvecklades så småningom den så kallade kritiska utgåvan. I detta fall är det den "bästa" texten som läggs till grund för utgåvan, vanligtvis den äldsta handskriften men ibland en yngre handskrift som anses gå tillbaka på en version som ligger närmare ursprungstexten än den äldsta. Ett exempel på detta kan vara Snorres Sturlassons *Edda* som brukar ges ut med handskriften Codex Regius som bas, trots att handskriften Codex Upsaliensis från omkring 1300 allmänt antas vara minst ett kvarts sekel äldre (se vidare nedan).

Den kritiska utgåvan ansågs länge utgöra kulmen av vetenskaplig filologi. Den gav också fullt spelrum för kunniga och idérika filologer eftersom det kritiska momentet innebar analys på hög nivå. Man eftersträvade på alla sätt att nå fram till ursprungstexten, eller så nära den som var mänskligt möjligt. Den "bästa" handskriften är aldrig perfekt eftersom i stort sett ingen gammal text har återfunnits i original ("autograf"). Det innebär att andra och senare avskrifter skulle kunna innehålla spår av ursprungstexten som har gått förlorade i den handskrift som lades till grund för den tryckta utgåvan. Det medför att former, ord eller längre passager måste hämtas från de andra handskrifterna, och i detta fall blir det huvudhandskriftens version som redovisas i variantapparaten.

Ibland är det dock uppenbart att ingen handskrift har bevarat den ursprungliga texten, eller i alla fall anser filologen det. I sådana fall återstår bara att ta till konjekturer (välgrundade gissningar angående den rätta lydelsen av ett svårtolkat textställe), emendationer (rättningar [av en text] till större överensstämmelse med vad man förmodar vara urtexten) och suppleringar (tillägg för att göra en text fullständig). Bekymret här är att ordboksdefinitionerna av dessa metoder innehåller begrepp som "gissning", "förmodar" och "tillägg", alla rätt subjektiva.

Under mer än ett århundrade och fortfarande i ganska stor

utsträckning bland mer traditionella forskare anses textfilologi lika med utgivandet och användandet av kritiska editioner. Redan under 1800-talet togs de slutgiltiga stegen för att göra filologin till en närmast naturvetenskaplig disciplin. Språkvetenskapen på modet var junggrammatiken ("den nya grammatiken"), en i Tyskland uppkommen lingvistisk teori som sade att språkets förändring följde distinkta och konsekventa mönster, så kallade lagar. Därigenom kunde handskrifternas förvirrande formrikedom återföras till det språkstadium som man "visste" hade rått vid tiden för den ursprungliga textens produktion. Det lika förvillande förhållandet mellan många, ibland hundratals, handskriftsversioner började man schematiskt beskriva genom så kallade stemma, träddiagram över hur originaltexten hade skrivits av i vissa existerande handskrifter och hur andra handskrifter därefter utgjorde avskrifter av avskrifter. Dessa stemma är likadana som de som beskriver hur olika språk har utvecklats ur ett, oftast rekonstruerat, urspråk eller hur olika språk- eller betydelseformer har utvecklats ur en originalform.

Den klassiska filologins stora gestalt är tysken Karl Lachmann (1793–1851). I Sverige var det juristen C.J. Schlyter (1795–1888) som inledde den gyllene epoken med sina exemplariska utgåvor av och textkommentarer till de svenska landskapslagarna (1827–1877) som fortfarande är standardverk. Nordisk filologi har framför allt bedrivits i våra grannländer Danmark och Norge samt sedan 1930-talet på Island, även om det förvisso har gjorts insatser i Sverige, framför allt med inriktning mot fornsvenska texter och runinskrifter.

När de flesta av de svenska texter som anses vara viktiga hade givits ut under 1950-talet mattades dock verksamheten starkt och idag går den på sparlåga. Ett undantag utgörs av den sedan 1829 kontinuerliga utgivningen av brevurkunder från medeltiden i Svenskt diplomatarium, men den lilla redaktionen kommer på två hundra år inte att ha hunnit med ens hälften av de tiotusentals dokumenten. Inom de andra moderna språken vid universiteten i Sverige är den filologiska aktiviteten till och med ännu lägre eller helt obefintlig. I klassiska språk är däremot traditionen livaktigare, framför allt för latinet där bland annat en serie uppmärksammade utgåvor har producerats av den heliga Birgittas latinska skrifter.

Man kan ställa sig frågan om detta verkligen är en utveckling att beklaga sig över. Om nu nästan alla texter, svenska och övriga europeiska, har givits ut i pålitliga utgåvor, är det då inte dags att göra nya saker, eller åtminstone rikta utgivningsverksamheten och de filologiska mödorna mot utomeuropeiska texter som ännu väntar på sin publik?

För det första kan man konstatera att det är detta som redan har skett. Nordisk filologi i Sverige bedrivs i liten skala och ganska ryckvis beroende på intresse och finansiering. För det andra är det oerhört positivt att andra typer av texter uppmärksammas och att svenskarna vidgar sina traditionellt sett trånga horisonter. De filologiska erfarenheter som tidigare har vunnits kan nu också berika forskningen på annat material, och metoder från utomeuropeisk filologi kan förnya vår egen.

Ändå finns det två skäl till att vi inte kan vara nöjda med situationen. Det ena skälet är självklart. Även om svenskar ägnar sig åt att forska på exempelvis spanska, turkiska och kinesiska verk från gammal tid kommer inom överskådlig tid inte spanska, turkiska eller kinesiska filologer att intressera sig för våra skrifter och har knappast kompetensen för det heller. Det betyder att vi själva måste svara för kompetensen att förstå och förklara svenska och näraliggande nordiska texter, åtminstone på något slags beredskapsnivå. Inte nästan alla nordister kan vara filologer som på 1800-talet, men åtminstone någon måste besitta de nödvändiga kunskaperna och några måste ständigt syssla med att tillägna sig dem. Eller accepterar vi att ingen i vårt land kan läsa vad det står på en vikingatida runsten eller i Magnus Erikssons landslag från 1350? Vem skall då äldrehistorikerna vända sig till när de behöver exakta upplysningar om vad en text betyder?

Det andra skälet till att vi inte kan säga tack och adjö till filologerna är att den kunskap som har vunnits ingalunda är statisk, absolut eller slutgiltig. Tvärtom, när nu de flesta texterna har gjorts tillgängliga genom utgåvor är det dags att dels verkligen börja använda sig av dem, dels ställa frågan om det vi hittills har gjort är bra nog. Svaret på denna fråga verkar nu allt tydligare vara nej. Det traditionella sättet att presentera gamla texter döljer faktiskt många av dessa texters viktigaste egenskaper.

Skrivaren i centrum

Med utgångspunkt från strömningar inom framför allt litteraturvetenskapens nykritik och historievetenskapens nyhistoricism växte det på 1980-talet fram en inriktning inom filologin som problematiserade de traditionella metoderna inom fältet. Denna omorientering kallas ny filologi eller nyfilologi, även om ansatser i samma riktning funnits under hela 1900-talet (och säkert mycket tidigare än så). Förgrundsgestalten är Bernard Cerquiglini, som med sin *Éloge de la variante* (1989) utkristalliserade ett nytt sätt att närma sig texter och textbärare. Hans synsätt på vad som utmärker de två filologiska inriktningarna kan illustreras på följande sätt:

	Traditionell filologi	**Ny filologi**
Kritisk princip	textens auktoritet	textdelning
Teknisk modell	tryckpress	dator
Metafor	träd	nät
Huvudperson	författare	skrivare
Uppmärksammar	det unika	varianter
Studieobjekt	försämrad avskrift	positiv reception
Text ses som	avspegling av innehåll	handskriften som material
Princip	oberoende av sammanhang	beroende av sammanhang
Syfte	rekonstruktion	simulering
Metod	intervention	jämförelse
Resultat	tryckt bok	hypertext

Figuren bygger på ett föredrag av Cerquiglini och ett av honom utdelat stödpapper vid University of California at Berkeley läsåret 1997–1998.

Denna schematiska framställning skulle kunna fyllas ut ingående, men i detta sammanhang vill jag nöja mig med att rikta uppmärksamheten mot den viktigaste punkten. Huvudpersonen, eller "hjälten" med Cerquiglinis terminologi, för den traditionella filologen är författaren till den text som studeras. För nyfilologen är det istället skrivaren som står i centrum. Cerquiglini ser honom inte som en osjälvständig och ofta undermålig kopist utan som en redaktör: "All kopiering är en revision och en reception." Detta är avgörande vid studiet av texter som finns i flera versioner, även när en av dem är äldre och de andra direkt beroende av den. I de fall

då vi bara har texter som är beroende av en eller flera förlagor, vilket är mycket vanligt, är det komplicerat att rekonstruera förlagan eller förlagorna, svårare än vad man kanske tänker sig. Det räcker inte att försöka identifiera det "rätta" alternativet när det föreligger variation, man måste också försöka förklara hur avskrivaren har förstått sin förlaga och vad han eller hon har velat uttrycka i sin avskrift. Istället för en enskild tydningsaktivitet får vi ett helt tolkningsuniversum.

Att den som skriver av samtidigt reviderar och genom sitt mottagande av texten också tolkar den, själva receptionen, är en oundviklig process i all kommunikation. Den förklaras utmärkt av den fiktive litteraturprofessorn Morris Zapp som är en av huvudpersonerna i en serie romaner av författaren David Lodge. I boken *Small World* utreder professor Zapp varför han har givit upp tanken på att skriva det definitiva verket om 1800-talsförfattaren Jane Austen, det som slutgiltigt skulle förklara vad hon *menade* så att inget mer fanns att säga. Han kom fram till att det helt enkelt inte är möjligt att oåterkalleligt avkoda en text:

> To understand a message is to decode it. Language is a code. *But every decoding is another encoding*. If you say something to me I check that I have understood your message by saying it back to you in my own words, that is, different words from the ones you used, for if I repeat your own words exactly you will doubt whether I have really understood you. But if I use *my* words it follows that I have changed *your* meaning, however slightly; and even if I were, deviantly, to indicate my comprehension by repeating back to you your own unaltered words, that is no guarantee that I have duplicated your meaning in my head, because I bring a different experience of language, literature, and non-verbal reality to those words, therefore they mean something different to me from what they mean to you.

Inom nyfilologin är det alltså inte längre bara den ursprungliga, "bästa" och entydiga texten som hyllas och utforskas. Istället har varje handskrift ett eget värde som vittnesbörd om hur texten har uppfattats och använts. Varje handskrift och varje text kan också undersökas ur en mängd infallsvinklar och med en mängd syf-

ten. Det blir därför viktigt att inte längre tala okritisk om "text" i allmän mening utan att specificera precis vad man menar, vilken textnivå man är ute för att undersöka. Eftersom ordet "text" blir för oprecist är det bättre att tala om "textverk", "textredaktion" och "textbärare".

"Textverket" syftar på den abstrakta enhet som en litterär skapelse i äldre tid har. Det kan röra sig om ett opus av en individuell, ibland till och med känd författare i egentlig mening, men ofta är upphovsmannen okänd eller verket baserat på en muntlig skapelse. Även när vi har att göra med moderna författare kan det vara nog så besvärligt att fastställa vad som egentligen utgör textverket. Vi pratar till exempel ganska slarvigt om August Strindbergs olika romaner som litterära texter, men vad exakt menar vi egentligen? Är texten den version som lämnar författaren, den som redaktören lämnar tillbaka efter redigeringen, den som författaren reviderar i en eller flera omgångar, den som boktryckaren producerar efter eventuella förändringar, avsiktliga eller oavsiktliga, den första eller sista utgåvan som "godkänts" av författaren eller något av de många sentida eftertryck, mer eller mindre moderniserade, som nutida läsare är hänvisade till? Med detta i åtanke är det inte längre självklart hur texten till *Röda rummet* exakt ser ut, även om vi i detta fall ju kan vara säkra på att det faktiskt finns ett verk med detta namn.

Svårare blir det med till exempel *Robinson Crusoe* som visserligen ursprungligen författades av Daniel Defoe men som många, kanske de flesta, har läst i någon av den uppsjö bearbetade versioner som finns, en del av dem under Defoes namn trots att de kraftigt avviker från hans text. Vi kanske kan enas om att *Robinson Crusoe* är ett textverk, men att de många versionerna, inklusive översättningarna, är så pass olika att de måste särskiljas på något sätt. Det är dessa som utgör olika textredaktioner.

Men variationen upphör inte där. Idag kan man vara rätt säker på att alla exemplar av en viss utgåva ser likadana ut, men i äldre tid skilde de sig ofta åt i större eller mindre grad. Till exempel kunde enstaka bokstäver eller sidor av tekniska skäl saknas i vissa exemplar, men det förekom också att trycksatsen förändrades efter att en del av upplagan hade tryckts, vanligtvis för att rättningar eller tillägg

skulle kunna införas. Även för tryckta böcker måste man således räkna med avvikelser.

Att avvikelser är regel i handskriven återgivning av ett textverk är självklart. Varje handskrift är ett unikt vittnesbörd som mer eller mindre skiljer sig från den skriftliga (eller muntliga) text som skrivs av, förlagan. Den enskilda handskriften utgör på så sätt en textbärare. Och det är bara på denna nivå som vi konkret kan komma åt en text. Den traditionella filologin gör här allt för att med ledning av textbäraren eller -bärarna restituera textverket (och dess redaktioner); nyfilologin är däremot mycket mer intresserad av själva textbäraren, dels som medium, dels som text i sig.

Ett konkret exempel kanske kan illustrera förhållandet mellan textverk, textredaktion och textbärare, och återigen väljer jag Snorre Sturlassons *Edda* som exempel. *Edda* består av fyra delar och man räknar med att han skrev den under 1220-talet. Det finns fyra olika handskrifter äldre än 1600-talet som bildar utgångspunkt för en diskussion om hur textverket ursprungligen såg ut. Alla handskrifterna skiljer sig åt, men två av dem (Codex Regius och Codex Trajectinus) är nära besläktade, medan CodexWormianus är längre och Codex Upsaliensis mycket kortare. Skillnaderna mellan den sistnämnda handskriften och de övriga är så stora att man måste räkna med att den tillhör en annan textredaktion (mer om detta nedan).

Ingen av handskrifterna innehåller "bara" *Edda*, det finns alltid även annat mer eller mindre samhörigt material. Det finns också ett antal avskrifter från 1600-talet och senare. De utgår dock från någon av de äldre handskrifterna och anses därför sakna vetenskapligt värde. Ändå ger de intressanta upplysningar om hur *Edda* tolkades och togs emot efter medeltiden.

När man idag studerar *Edda* läser man en kritisk utgåva om man är forskare och en översättning om man inte är det eller inte behärskar fornisländska. Men kan man då egentligen påstå sig ha läst *Edda*? Särskilt översättningar är problematiska eftersom de sällan redogör för vilket textuellt underlag de utgår ifrån. Eftersom denna Snorres lärobok i skaldekonsten utgör vår viktigaste källa till kunskapen om nordisk mytologi är det självklart avgörande vad som faktiskt står i hans bok. Men som jag har visat går det inte säkert att fastställa

vilken den ursprungliga lydelsen var. Och att göra det är alltså inte filologernas enda uppgift, utan de skall i lika mån studera de textbärare från olika tider som vi känner till och vad de kan säga oss om sin samtid.

På detta sätt får varje skriven text från äldre tid stort egenvärde, inte bara som ett sätt att rekonstruera den ursprungliga lydelsen. Att någon sådan alls har funnits är för övrigt inte säkert, inte ens för ett verk som *Edda* med en känd författare. Som jag redan har nämnt är handskriften Codex Upsaliensis mycket kortare än de andra textbärarna. Eftersom den dessutom är den äldsta avskriften trodde man först att den representerade Snorre Sturlassons originalversion. Men Codex Upsaliensis är inte bara kortare utan också i många avseenden sämre, med ofullständig och ibland bevisligen felaktig information. Det är otänkbart att den drivne författaren Snorre skulle kunna svara för en sådan text, som sedan skulle ha bearbetats och förbättrats så mycket av någon annan. Filologerna vände därför på steken och menade att handskrifterna Codex Regius och Trajectinus och i utvidgad form Codex Wormianus representerade ursprungstexten och att Codex Upsaliensis utgjorde en drastisk förkortning av den. Därmed blev den sistnämnda handskriften nästan värdelös för forskarna och ignoreras alltjämt av de flesta.

Men även om det förvisso är orimligt att någon annan skulle ha reviderat en undermålig text av Snorre är den nu gällande tolkningen att Codex Upsaliensis är en förkortning lika orimlig. Vad skulle syftet vara med en sådan?

Redan 1941 föreslog Friedrich Müller dock en lösning på problemet, vilken tyvärr inte har fått sitt berättigade genomslag på grund av kriget och Müllers död på östfronten. Hans alexanderhugg bestod i antagandet att Snorre Sturlasson svarat för *båda* textredaktionerna. Först skrev han ett utkast till *Edda*, något mycket sannolikt eftersom det trots allt handlar om en lärobok. Sedan bearbetade han sitt utkast till den version som representeras i de övriga handskrifterna, i vissa fall med sekundära tillägg, och det är denna som vi idag känner som Snorres *Edda*. Anledningen att utkastet skrevs av i form av Codex Upsaliensis är troligen att det ingår tilläggsmaterial av särskilt intresse för Snorres släkt. Istället för en textbärare utan egentligt värde blir handskriften Codex Upsaliensis ytterst värdefull som vittne om hur processen gick till när man under medeltiden författade ett första utkast av ett verk för att bearbeta det och hur denna bearbetning i sin tur redigerades av olika avskrivare.

Bilden av litterär produktion under medeltiden kompliceras därmed, men det är en vinst och ingen förlust. Ju mer komplext något är, desto mer information ryms och desto rikare blir vår förståelse av hur saker fungerade i det förflutna och hur människor tänkte. Den traditionella filologins ganska romantiska uppfattning om ett enda originalverk framstår faktiskt som rätt fattig i jämförelse, och är dessutom uppenbarligen direkt felaktig ibland.

Ett exempel på hur fel det kan bli är forskningen runt den samling mytiska dikter om fornnordiska gudar och hjältar som vi känner under det ganska förvirrande namnet Den poetiska Eddan (också rent missledande kallad *Sämunds Edda* eller Den äldre Eddan). Utdrag ur dessa dikter citerades av Snorre i *Edda* och det antas att hans lärobok ledde till att det skrevs ner en samling av dessa dikter i mer fullständig form. De känns främst från den medeltida handskriften Codex Regius, inte att förblanda med handskriften med samma beteckning som är en textbärare av *Edda*.

Eddadikterna i Codex Regius har varit kända sedan tidigt 1600-tal, men det är inte ordagrant den versionen som möter moderna läsare. Det finns nämligen andra, fragmentariska manuskript med eddadikter eller med enskilda eddakväden eller dikter av samma karaktär i diverse handskrifter. Så är exempelvis den kanske mest berömda dikten "Völuspá" ("Völvans spådom") känd inte bara som inledande text i Codex Regius av eddadikterna utan också från samlingshandskriften Hauksbók samt genom diverse citat av knappt hälften av stroferna i de fyra manuskripten av Snorres *Edda*. Att dikten varierar rätt kraftigt mellan de sex olika textbärarna är uppenbart redan vid en ytlig jämförelse, ändå märks knappast ett spår av denna rikedom i de översättningar som har gjorts, till exempel de tolv fullständiga tolkningarna från isländska till svenska mellan 1750 och 1957.

Inte heller i vetenskapliga utgåvor av samlade eddadikter har man fått vare sig den oförfalskade regiusversionen eller en översikt-

lig sammanställning av vad de olika redaktionerna och textbärarna har att förmedla. Istället har man inriktat sig mot att komma åt den föregivet ursprungliga versionen. Att ingen avskrift oförfalskat återger författaroriginalet har tagits för självklart. I hundratals år har all energi gått åt för att med stort skarpsinne rekonstruera denna tänkta urversion. Eftersom de faktiskt bevarade avskrifterna har setts som korrupta har läsningarna i dem saklöst förkastats om de olika redaktörerna har ansetts sig veta bättre vad det har stått i förlagorna än de medeltida skrivare som utförde arbetet. Sålunda har nästan alla filologer räknat med att det redan efter nionde strofen föreligger ett sekundärt inskott i "Völuspá" i form av en lista över dvärgnamn, trots att denna lista finns i samtliga sex textbärare.

Och om två eller fler handskrifter uppvisar olika läsningar har det tagits för lika självklart att bara (högst) en kan vara riktig, det vill säga gå tillbaka till originalet. Problemet är att detta tänkta original kanske aldrig har existerat!

För det första måste man komma ihåg att de olika eddakvädena antagligen inte har samma upphovsman och inte har skapats samtidigt, kanske har mer än ett kvarts årtusende gått mellan den äldsta och den yngsta dikten. Vi vet inte om en viss dikt först förelåg i muntlig form och i så fall i hur många versioner den var känd. När den sedan skrevs ned kan olika muntliga förlagor fått samsas i samma uppteckning eller i olika nu kända redaktioner av dikten. Men muntligt berättande försvann inte med skrivkonstens införande och en dikt kunde fortleva parallellt i de två medierna, som kan tänkas ha påverkat varandra, ensidigt eller ömsesidigt. När vi dessutom gör upp med tanken om slaviska men mer eller mindre inkompetenta kopister och ersätter den med självmedvetna redaktörer och avskrivare, blir det uppenbart att källäget för en eddadikt kan vara så komplext att det inte lönar sig att försöka fastställa en enda och entydig originalversion. Istället möter oss ett spektrum av olika varianter som alla har sitt intresse. Visst kan vissa varianter visas vara äldre än andra, vilket kan vara av värde att fastställa för att kunna tidsskikta olika textredaktioner och därigenom få en inblick i hur olika generationer ser på materialet. Men det äldre är inte längre nödvändigtvis mer värdefullt än det yngre (och naturligtvis inte heller mindre värdefullt).

Genom detta nyfilologiska tolkningssätt välkomnas alltså variation istället för att reduceras och döljas. Genom sitt angreppssätt blir den nya filologin till sin natur multidisciplinär och gränsöverskridande, och därmed gynnas helt nya kontaktytor med andra vetenskaper.

Traditionella filologer har inte sällan missuppfattat och felrepresenterat den nya filologin. Rätt utövad innebär den faktiskt att barnet inte kastas ut med badvattnet, utan att man också kan utöva gängse textkritik, etymologi, handskriftsgenealogi och så vidare. Eftersom det inte handlar om en helt ny disciplin har Stephen Nichols också föreslagit att vi istället skall tala om en "renewal", därav min rubrik "Förnyad filologi". Men nyfilologerna har i sin tur riktat en orättvis och missvisande kritik mot traditionell filologi, som fortfarande får sägas dominera fältet. Säkert har jag gjort mig skyldig till just detta i någon mån.

Såsom Kirsten Wolf har påpekat löser nämligen inte ett renodlat nyfilologiskt betraktelsesätt alla problem. Vissa textverk finns representerade i över hundra handskrifter. Om man nöjer sig med att bara ge ut dem blir det hela oöverskådligt; inte ens en parallellställning av textbärarnas vittnesbörd blir i detta fall möjlig. Kritiska utgåvor av traditionellt slag innebär en *hjälp*, även i de fall det rör sig om gissningar görs dessa i alla fall av de mest kvalificerade bedömarna. Nyfilologiska utgåvor riskerar att helt enkelt bli oläsliga, men visst kan de ändå tjäna vissa syften. Man måste helt enkelt konstatera att en och samma utgåva inte kan fylla alla behov. Handstilsforskaren och religionshistorikern måste få den relevanta information de söker presenterad på olika sätt.

En lovande utväg har dock öppnat sig på sistone, såsom redan Cerquiglini förutsåg. Elektroniska hypertextutgåvor kan presentera texter på alla olika nivåer samtidigt, alltifrån bilder av handskrifterna till kommenterade översättningar. (Menota är en sådan satsning på fornnordiska texter.) Detta är också lösningen för dem som inte själva besitter den filologiska kompetensen: genom hypertextutgåvor uppmärksammas forskaren eller lekmannen på vilka komplikationer som är förenade med förståelsen av en viss text. Problemet är bara att mycket få texter, om ens någon, ännu har presenterats på detta sätt i fullständig omfattning. En enorm

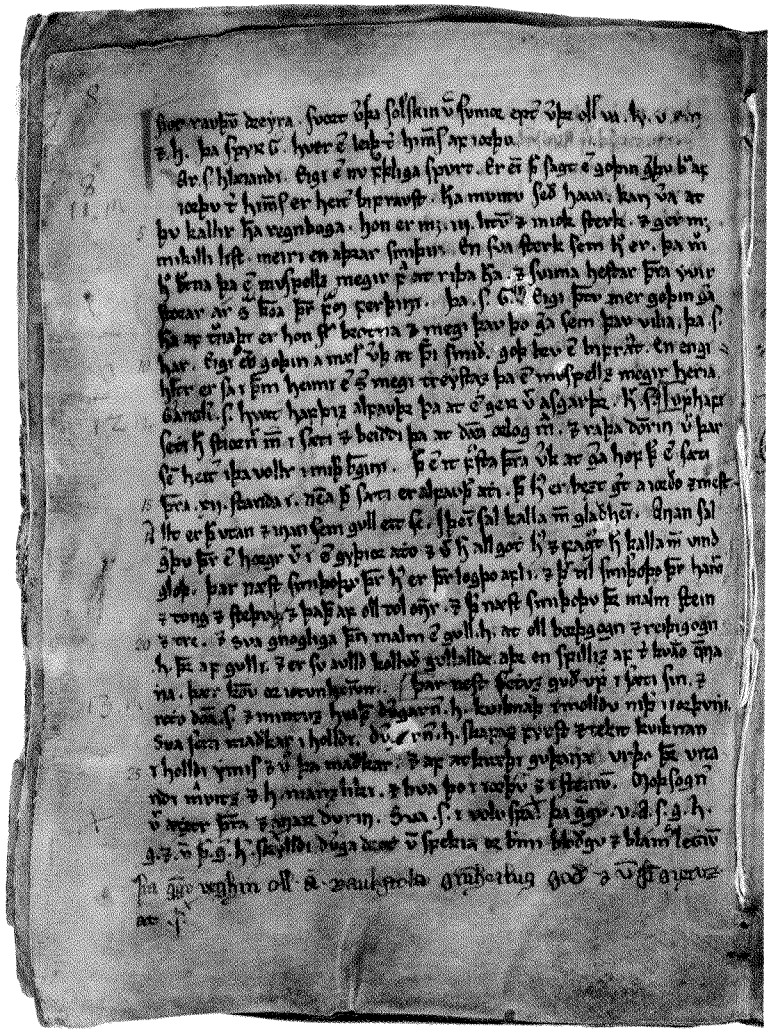

Textsida ur Uppsala-Eddan, "Völuspá". Ur UUB De la Gardie 11 s. 8. Bilden visar en textsida ur den så kallade Uppsala-Eddan. Handskriftsidan har en röd initial och en röd rubrik upptill medan den löpande texten skrivits i svart bläck. Längst ned, under brödtexten, finns en något senare tillagd textrad som är ett försök att uttyda vad som står på raden direkt ovanför. Den ursprungliga texten innehåller en initialförkortning som reser en rad frågor om textens historia. Där står: "Då gick v. A. s. g. h. g. och g. h. som [...]". Texten är en refräng ur myt-dikten "Völuspá" som i översättning från en annan handskrift lyder: "Då gick

mängd arbete återstår således, ett arbete som i stor utsträckning måste utföras av tränade filologer. Och sådana råder det alltså stor och ökande brist på ...

Filologi var ursprungligen ett redskap för att verkligen allsidigt förstå och bearbeta historiska texter och som sådant användes det av stora uttolkare som bröderna Grimm. Vi tänker kanske inte så ofta på hur mycket gedigen kunskap och hårt arbete som krävs för att avlocka det förflutna dess hemligheter.

Men behovet av filologisk metod begränsas inte till det gamla. Lika spännande är att notera hur nära den förnyade filologin faller tolkningstendenser i det moderna samhället, där allt fler texter produceras för sammanhang där de inte kan eller ens har avsikten att fixeras. Ett par exempel är internetencyklopedin Wikipedia och sångtexternas poetiska framförande på scen. Vad gäller de senare är varje framförande av "samma" verk lika giltigt, om än oändligt varierat, och föremål för tolkning av den mest teorifientliga tonåring. Heliga Birgittas uppenbarelser i många handskriftsversioner och varje enskilt framförande av Bob Dylans "Like a Rolling Stone" – av honom själv eller av andra – båda kan studeras ur ett nyfilologiskt perspektiv.

alla de rådande, mycket heliga gudar, till domarsäten och rådslog om vem som [...]" Att förkorta texten genom att bara skriva ut ordens initialer på detta sätt är rimligt bara om samma refräng förekommit tidigare i texten, vilket inte är fallet i Uppsala-Eddan. Här blir dikten obegriplig om man inte kan den utantill. Detta är ett viktigt argument för att Uppsala-Eddan måste ha skrivits av från en förlaga som innehöll mer av dikten än vad som citeras här. Dessutom stämmer inte initialförkortningen alltid med de ord som finns i den andra versionen av dikten, vilket kan tolkas som att vi har att göra med en självständig variant.

Uppsala-Eddan exemplifierar det komplexa text- och handskriftstudiet. Det ryms inte bara många "lager" av text och texttradering på en enda boksida utan också brödtext, rubrik, marginalanteckningar, strofnumreringar, korrigeringar, slitage och så vidare. För att komma längre i analysen måste filologen också ta hänsyn till bland annat att just dessa sidor ingår i samma libellus som bild 7 ovan med Gangleri och Oden, det vill säga ett från början självständigt texthäfte som lite senare bundits ihop med övriga Eddan och snart därefter har försetts med bilder, bilder som i sin tur reser frågor om när, vad, vem och varför. Foto: UUB.

Referenser

Cerquiglini, Bernard, 1989, *Éloge de la variante. Histoire de la philologie*. Paris, Seuil.

Driscoll, M.J., 2007, The Words on the Page: Thoughts on Philology, Old and New. http://www.staff.hum.ku.dk/mjd/words.html.

Lodge, David, 1984. *Small World. An Academic Romance*. London, Secker & Warburg.

Menota = Medieval Nordic Text Archive. http://www.menota.org.

Müller, Friedrich W., 1941, *Untersuchungen zur Uppsala-Edda*. Dresden, M. Dittert & Co.

Nichols, Stephen G., 1990, "Introduction: Philology in a Manuscript Culture", *Speculum*, s. 1–10.

Quinn, Judy, 2000, "Editing the Edda – the case of *Völuspá*", *Scripta Islandica*, s. 69–91.

Roos, Lena, 2008, *Att studera medeltiden*. Lund, Studentlitteratur, s. 34–45.

Wolf, Kirsten, 1993, "Old Norse – New Philology", *Scandinavian Studies*, s. 338–348.

Wollin, Lars, 1991, "Ska vi forska om fornsvenska?", i Malmgren, Sven-Göran & Ralph, Bo (red.), 1991, *Studier i svensk språkhistoria*. 2. Göteborg, Acta Universitatis Gothoburgensis, s. 239–257.

Ziolkowski, Jan (red.), 1990, *On Philology*. University Park, Pennsylvania State University Press.

Omodernt

Människor och tankar i förmodern tid

Mohammad Fazlhashemi & Eva Österberg (red.)

Nordic Academic Press

NORDIC ACADEMIC PRESS

Nordic Academic Press
Box 1206
221 05 Lund
info@nordicacademicpress.com
www.nordicacademicpress.com

© Nordic Academic Press och författarna 2009
Sättning: Stilbildarna i Mölle, Frederic Täckström
Bildredaktörer: Eva Lq Sandgren & Jan von Bonsdorff
Omslag: Per Idborg
Omslagsbild framsida: Castel Sant Angelo i Rom ur UUB ms C 49 f. 112r.
Bild rygg: Detalj från ms Huseby 8, f. 204 recto, KB. Foto: Esbjörn Eriksson.
Tryck: Kristianstads Boktryckeri AB, Kristianstad 2009
ISBN: 978-91-85509-18-8